

اسدالله غالب دهلوی انتقادی به نام «قاطع برهان» بر این کتاب نگاشته که رحیم هندی آن را با «ساطع برهان» پاسخ گفته است و نجفقلی خان حجری این یکی را با «دافع هذیان» رد کرده است. و کسان دیگری نیز در رد و دفاع از آن کتابی نگاشته اند. برخی کتاب‌هایی که در رد و یا له آن نوشته شده، عبارت اند از: قاطع برهان، ساطع برهان، رافع هذیان، محرق قاطع برهان، تیغ تیز، تیغ تیزتر. در این کتاب گذشته از لغات فارسی، لغات ترکی و عربی و پهلوی و دری و غیره که در زبان فارسی استعمال می‌شوند آورده شده و نیز شامل کنایات و استعارات مستعمله در محاورات فارسی است و مؤلف در مقدمه تصریح کرده که لغات موجوده در «فرهنگ جهانگیری» و فرهنگ «مجمع الفرس» سروری و «سرمه صفاهانی» و «صحاح الادویه» حسین انصاری را که هر یک حاوی لغات چندین کتاب اند جمع‌آوری کرده و شواهد و مکررات آن را انداخته و این کتاب را پرداخته و «برهان قاطع» نامیده است.

پیش از شروع در اصل کتاب که در بیست و نه گفتار و هر گفتاری در چندین بیان می‌باشد مطالبی را در نه «فائده» ذکر نموده: فائده ۱. معرفت زبان دری و پهلوی و فارسی؛ ۲. چگونگی زبان فارسی؛ ۳. تعداد حروف تهجی و تفرقه میان دال و ذال و صیغهایی که در فارسی مقرر است؛ ۴. تبدیل هر یک از حروف بیست و چهارگانه فارسی به حروف دیگر؛ ۵. ضماثر و آن در چند حرف به هم می‌رسد؛ ۶. حروف مفرده که در اوایل و اواسط و اواخر کلمات به جهت دریافت کلمات و معانی مقصوده بیاورند؛ ۷. ذکر حروف و کلماتی که به جهت حسن و زیب کلام می‌آورند؛ ۸. معانی حروف و کلماتی که در آخر اسماء و افعال به جهت حصول معانی گوناگون آورند؛ ۹. بیان توصیف آنچه صاحبان املا را از دانستن آن گزیر نیست.

آغاز: بسمله؛ ای راه نما بهر زبان و در افواه xx یزدان و کر سطوسی و تانکری و آله.

انجام: یعقوب ... نام پیغمبری بوده مشهور و نام مردی بوده صاحب مذهب و مجتهد نصارا و کبک نر را نیز گویند که جفت کبک ماده باشد و الله اعلم بالصواب.

چاپ: (جلد ۱-۲ و تمه): لکهنو، سنگی، ۱۳۰۵/۱۸۸۷-۱۸۸۸م، وزیری، ۴+۵۱۰+۶۳۵+۲صص

[دانشمندان آذربایجان ۶۸، ۶۹؛ نسخه‌های متروی ۱۹۲۲/۳ (نشانی ۴۸ نسخه)؛ الذریعة ۹۸/۳ و ۱۳۳/۹؛ ریحانة الادب ج ۱/۱۶۴؛ نقوی، تذکره نویسی ۹۳؛ دبیر سیاقی، فرهنگ فارسی ۱۴۰-۱۴۹؛ پیشگفتار چاپ دکتر محمد معین تهران ۳۰-۱۳۳۵خ؛ مشترک پاکستان، ۱۳۷/۱۴ (۱۱ نسخه)]

شرح و حواشی:

۱- برهان قاطع (منتخب) سپهر کاشانی، عباسقلی بن محمد تقی (۱۲۶۸-۱۳۴۲)

۲- برهان قاطع (منتخب) = منتخب البرهان گاوکانی، جان محمد

۳- برهان قاطع (ترجمه)

۳. قم؛ گلپایگانی؛ شماره نسخه: ۳۶۴۵-۱۸/۱۶۵

آغاز: برابر؛ انجام: و اهل شواذ را در سوره اخلاص اختلافی نیست و هر که خواهد اختلافات قراء عشره بدلیل بداند باید که رجوع کند بتفسیر مجمع الیان.

خط: نستعلیق، بی‌کاء، بی‌تا؛ مصحح؛ وقفنامه‌ای به تاریخ ۱۲۷۰؛ مهر: «عبدہ محمد جعفر بن محمد مهدی الموسوی» (بیضوی)؛ جلد: تیماج قهوه‌ای بدون مقوا، ۲۵۲گ، ۱۷ سطر، اندازه: ۱۸×۱۲سم [ف: ۲-۶۱۴]

۴. قم؛ مرعشی؛ شماره نسخه: ۱۸۴۴

آغاز: برابر؛ انجام: و هر که خواهد اختلافات قراء عشره و اهل شواذ را بدلیل بداند باید که رجوع کند بتفسیر مجمع الیان کند خط: نستعلیق، بی‌کاء، بی‌تا؛ مصحح، محشی؛ تملکی به تاریخ جمادی الاول ۱۲۹۱، دارای ابیاتی است در معرفی قراء عشره محمد باقر بن محمد علی به تاریخ ۲۰ رمضان ۱۲۹۹؛ جلد: تیماج قرمز، ۱۸۹گ، ۱۵ سطر، اندازه: ۱۴/۵×۲۴/۵سم [ف: ۵-۲۲۹]

۵. تهران؛ مجلس؛ شماره نسخه: ۱۲۴۵/۹

آغاز: باب چهاردهم در بیان وقوف اربعه یعنی وقف لازم وقف معانقه و وقف غفران و وقف النبی (ص) اگر چه وقوف اربعه مرقوم گشته اما از روی احتیاط؛ انجام: از طول و توسط و قصر در اتمام نیز جایز است و در زوم که بعضی حرکت هست و حکم وصل دارد که بغیر از قصر جایز نیست و الله اعلم.

تذکر: در فهرست بدون نام مؤلف آمده است. باب چهاردهم در بیان وقوف اربعه و باب ۱۵ در چهار مقصد؛ خط: نستعلیق، بی‌کاء، بی‌تا؛ کاغذ: سفید، جلد: مقوایی، عطف و گوشه تیماج زرد، ۲۸ص (۲۳۶-۲۶۳) [سن: ف: ۲-۱۸۲]

۶. تهران؛ مجلس؛ شماره نسخه: ۱۲۲۴۵

آغاز: مقدمه در بیان فضیلت تلاوت قرآن مجید و شروط آن و اگر چه بیان فضیلت تلاوت و شروط آن چندان مناسب این مقام نیست اما بواسطه ترغیب؛ انجام: مکسور می‌شود و نون لم یکن را در لام له ادغام بی غنه کنند از برای همه الا از برای ابی جعفر که از وی با غنه روایت کرده و حفص از عاصم کفو.

خط: نسخ، بی‌کاء، بی‌تا؛ افتادگی: آغاز و وسط؛ جلد: مقوا با روکش پارچه‌ای سرخ، ۱۶۰گ، ۱۴ سطر، اندازه: ۱۹×۱۲سم [ف: ۳۵-۲۴۱]

● برهان قاطع / لغت / فارسی

borhān-e qāti'

برهان، محمد حسین بن خلف، ق ۱۱ قمری
borhān, mohammad hoseyn ebn-e xalaf (- 17c)

اهداء به: عبدالله قطبشاه (۱۰۲۳-۱۰۸۳)

تاریخ تألیف: ۱۰۶۲ق

این کتاب یکی از فرهنگ‌های مشهور فارسی در نه «فائده» و سپس ۲۹ «باب» به شماره حرف‌ها در آغاز واژه‌ها نگاشته است.